DOI: 10.65322/j.srd.03172026.28

UDK: 304.2:34.01

JAMIYAT MA'NAVIY YUKSALISHIDA HUQUQIY ONGNING FUNDAMENTAL ROLI

Xo'jaxonov I.A., *PhD, dotsent,*
Ijtimoiy fanlar kafedrasi,
E-mail: xojaxonovislomxojaabdulloxon@gmail.com,
Ahmadjonov E.Z., *2-bosqich talabasi,*
Namangan davlat texnika universiteti

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi ijtimoiy falsafa va madaniyat falsafasi nuqtai nazaridan jamiyat taraqqiyoti hamda uning ma'naviy yangilanish jarayonlarida huquqiy ongning tutgan fundamental o'rni va ijtimoiy-madaniy funksiyalarini tizimli tahlil qilishdan iborat. Maqolada huquqiy qadriyatlar va axloqiy mezonlarning dialektik uyg'unligi hamda ularning barqaror ijtimoiy tizimni barpo etishdagi ahamiyati chuqur yoritiladi. Tadqiqot jarayonida tizimli-funksional tahlil, qiyosiy-falsafiy metod, tarixiy va mantiqiy uyg'unlik, aksiologik yondashuv hamda ijtimoiy germenevtika usullaridan foydalanildi. Jamiyatda adolat, tenglik va qonuniylik muhitini qaror toptirishda ma'naviy hamda huquqiy ongning o'zaro sinergetik aloqasi eng asosiy harakatlantiruvchi kuch ekanligi isbotlandi. Huquqiy ong shunchaki qonun normalarini mexanik tarzda bilish va jazo choralaridan qo'rqish emas, balki ularni oliy ma'naviy qadriyat hamda shaxsiy ichki e'tiqod darajasida qabul qilish ekanligi ijtimoiy-falsafiy jihatdan asoslandi. Jamiyatning izchil va barqaror ma'naviy yuksalishiga erishish uchun mamlakatda huquqiy madaniyat, huquqiy ta'lim va tizimli ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonlarini integratsiyalashgan model asosida isloh qilish zarur. Shu munosabat bilan ta'lim muassasalari, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro ijtimoiy sheriklik tizimini kuchaytirish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.*

Аннотация: *Основная цель данного исследования заключается в системном анализе фундаментальной роли и социально-культурных функций правосознания в процессах духовного обновления и развития общества с точки зрения социальной философии и философии культуры. В статье глубоко освещается диалектическая взаимосвязь правовых ценностей и нравственных критериев, а также их значение в построении стабильной социальной системы. В процессе исследования использовались методы системно-функционального анализа, сравнительно-философский метод, историко-логическое единство, аксиологический подход и социальная герменевтика. Доказано, что синергетическая связь духовного и правового сознания является главной движущей силой в установлении атмосферы справедливости, равенства и законности в обществе. Социально-философски обосновано, что правосознание — это не просто механическое знание правовых норм и страх перед наказанием, а восприятие их на уровне высшей духовной ценности и личного внутреннего убеждения. Для достижения последовательного и устойчивого духовного подъема общества необходимо реформировать процессы правовой культуры, правового образования и системного духовно-нравственного воспитания на основе интегрированной модели. В связи с этим разработаны научные предложения и рекомендации по усилению системы социального партнерства образовательных учреждений, общин (махалли) и институтов гражданского общества.*

Abstract:*The primary objective of this study is to perform a systematic analysis of the fundamental role and socio-cultural functions of legal consciousness in the processes of spiritual renewal and social development from the perspective of social philosophy and philosophy of culture. The article thoroughly highlights the dialectical correlation between legal values and moral criteria, as well as their significance in building a stable social system. In the course of the*

DOI: 10.65322/j.srd.03172026.28

research, methods of systematic-functional analysis, comparative-philosophical method, historical and logical consistency, axiological approach, and social hermeneutics were applied. It is proved that the synergetic connection between spiritual and legal consciousness is the key driving force in establishing an atmosphere of justice, equality, and legality in society. It is socio-philosophically substantiated that legal consciousness is not merely a mechanical knowledge of legal norms and fear of punishment, but their perception at the level of a supreme spiritual value and personal internal conviction. To achieve a consistent and sustainable spiritual elevation of society, it is essential to reform the processes of legal culture, legal education, and systematic spiritual-moral education based on an integrated model. In this regard, scientific proposals and recommendations have been developed to strengthen the social partnership system of educational institutions, communities (mahallas), and civil society organizations.

Kalit so‘zlar: *jamiyat, ma’naviy yuksalish, huquqiy ong, ijtimoiy falsafa, ijtimoiy adolat, ma’naviy qadriyatlar, huquqiy madaniyat, huquqiy nigilizm, sotsiomadaniy dinamika, huquq ijodkorligi.*

Ключевые слова: *общество, духовное развитие, правосознание, социальная философия, социальная справедливость, духовные ценности, правовая культура, правовой нигилизм, социокультурная динамика, правотворчество.*

Keywords: *society, spiritual development, legal consciousness, social philosophy, social justice, spiritual values, legal culture, legal nihilism, socio-cultural dynamics, law-making.*

Kirish. Insoniyatning ko‘p asrlik taraqqiyot tajribasi va ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlari shuni ko‘rsatadiki, har qanday davlatning iqtisodiy yutuqlari, moddiy boyliklari yoki texnologik kashfiyotlari uning ichki ma’naviy poydevori mustahkam bo‘lmasa, ijtimoiy barqarorlik va milliy xavfsizlikni uzoq muddatli kafolatlay olmaydi. Ijtimoiy falsafa fanida jamiyatning ma’naviy-axloqiy yuksalishi hamda undagi huquqiy tartib-intizomning o‘rnatilishi doimo uzviy bog‘liqlikda va tizimli ravishda tahlil qilinadi. Bu jarayonda huquqiy ong shunchaki davlat tomonidan o‘rnatilgan sanksiyalardan yoki ma’muriy majburlash choralaridan qo‘rqish mexanizmi emas, balki shaxs ma’naviy kamolotining ajralmas, faol va tizimlashtiruvchi qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Bugungi shiddatli globallashuv, madaniy transformatsiyalar, raqamli iqtisodiyot va axborot asri sharoitida jamiyatda an’anaviy qadriyatlar inqirozi hamda huquqiy nigilizm (qonunlarni mensimaslik, ularga nisbatan salbiy munosabatda bo‘lish yoki ularni ijtimoiy hayotda to‘laqonli inkor etish) kabi salbiy illatlar xavfi tobora ortib bormoqda. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan yangi bosqichdagi demokratik islohotlar doirasida "Inson qadri va qonun ustuvorligi" hamda "Inson huquq va erkinliklarini ta’minlash" tamoyillarining davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi huquqiy ong muammosini ijtimoiy-falsafiy jihatdan chuqurroq tahlil qilish va qayta baholash zaruratini tug‘dirmoqda. Shuning uchun ham ma’naviy yuksalish va fuqarolarning huquqiy dunyoqarashi o‘rtasidagi dialektik aloqalarni o‘rganish favqulodda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Usullar. Ushbu ilmiy maqolada muammoning mohiyatini tizimli va ilmiy jihatdan atroflicha ochib berish maqsadida ijtimoiy va huquqiy falsafaning zamonaviy metodologik usullaridan keng foydalanildi:

1. Tizimli-funksional tahlil: Huquqiy ong va ma’naviy qadriyatlar alohida-alohida ajratilgan ijtimoiy hodisalar emas, balki jamiyat yaxlit sotsiomadaniy tizimining bir-birini taqozo etuvchi, o‘zaro ta’sir ko‘rsatuvchi tarkibiy elementlari sifatida tadqiq etildi.

2. Qiyosiy-tarixiy tahlil: Sharq renessansi mutafakkirlari (Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy) va G‘arb klassik falsafasi vakillari (I. Kant, G. Gegel, R. Jering) qarashlaridagi axloq, adolat va qonun munosabatlari qiyosiy-falsafiy jihatdan tahlil qilindi.

3. Aksiologik (qadriyatli) yondashuv: Huquqiy normalar va qonunlar shunchaki ma’muriy qoidalar to‘plami emas, balki jamiyatning ma’naviy boyligi va madaniy qadriyati sifatida tahlil qilindi [1].

DOI: 10.65322/j.srd.03172026.28

4. Ijtimoiy germenevtika: Davlat tomonidan qabul qilinayotgan huquqiy normalarning fuqarolar ongida qanday talqin etilishi, tushunilishi hamda ularning ijtimoiy xulq-atvorda qadriyat ko‘rinishida aks etishi qonuniyatlari o‘rganildi.

Natijalar. Olib borilgan falsafiy, sotsiologik va ijtimoiy tahlillar natijasida aniqlanishicha, har qanday jamiyatning ma’naviy jihatdan yuksalish darajasi o‘sha jamiyat a’zolarining huquqiy ongi qay darajada shakllanganligi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri korrelyatsiyaga ega. Ushbu sinergetik va uzviy bog‘liqlikni tizimli ravishda quyidagi 1-jadval orqali ifodalash mumkin:

1-jadval

Ma’naviy taraqqiyot va huquqiy ong bosqichlarining o‘zaro muvofiqligi

Ma’naviy taraqqiyot darajasi	**Huquqiy ongning asosiy belgilari va aksiologik tabiati**	**Jamiyatdagi ijtimoiy-huquqiy manzara**
Inqirozli (quyi) daraja	Huquqiy nigilizm, qonunlarni chetlab o‘tishga intilish, huquqiy apatiya va passivlik.	Jinoyat ko‘rsatkichlarining ortishi, korrupsiyaning chuqurlashishi, anomiya (qoidasizlik) va ijtimoiy ishonchsizlik.
O‘tish (o‘rta) darajasi	Rasmiy-utilitar huquqiy ong (qonunga faqatgina jazo va sanksiyalar xavfi tufayli majburan rioya qilish).	Tashqi yoki yuzaki tartibning mavjudligi, ammo tizimli fuqarolik mas’uliyati va ijtimoiy tashabbuskorlikning yetishmasligi.
Yuksalish (yuqori) darajasi	Ichki falsafiy-huquqiy e’tiqod, qonun normalarini yuksak axloqiy burch va adolat tantanasi sifatida qabul qilish.	Kuchli fuqarolik jamiyati, ijtimoiy birdamlik (solidarlik), inson huquqlari va uning sha’nining chinakam himoya qilinishi.

Ijtimoiy-falsafiy tahlillar shuni isbotlaydiki, insonning ma’naviy yetukligi faqat uning diniy e’tiqodi, ibodati yoki shaxsiy axloqiy pokligi doirasi bilan cheklanib qolmaydi. Haqiqiy va mukammal ma’naviyat shaxsning ijtimoiy makonda boshqa insonlarning haq-huquqlarini buzmasligi, ijtimoiy kelishuv va qonunlarni hurmat qilishi, adolat mezonlarini himoya qilishi, ya’ni uning yuksak huquqiy ongi orqali amaliyotda namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy onging o‘zi ham uchta fundamental elementning tizimli birlashuvidan tashkil topadi va ularning har biri to‘g‘ridan-to‘g‘ri umummilliy ma’naviyat bilan sug‘orilgandir:

1. Gnoseologik (bilish-koognitiv) element: Fuqarolarning amaldagi qonunlar, konstitutsiyaviy normalar va o‘z huquq-majburiyatlari haqidagi tizimli bilim va tushunchalari darajasi.

2. Aksiologik (baho berish-emotsional) element: Shaxsning amaldagi davlat huquq tizimiga, qonunchilik hujjatlariga adolat, tenglik va insonparvarlik mezonlari prizmasidan turib subyektiv baho berishi va munosabati.

3. Xulq-atvor (faoliyat-praxeologik) elementi: Kundalik hayotda, mehnat va ijtimoiy faoliyatda qonun talablariga hech qanday tashqi bosimsiz, ongli va ixtiyoriy ravishda amal qilish ko‘nikmasi.

Olingan natijalar tahlili. Olib borilgan nazariy-metodologik tahlillar shuni yaqqol ko‘rsatmoqdaki, jamiyatda tartib-intizom va osoyishtalikni saqlash uchun faqatgina jazolash va sanksiyalar tizimini repressiv tarzda kuchaytirish kutilgan ma’naviy yuksalishni ham, barqaror ijtimoiy rivojlanishni ham ta’minlay olmaydi. Nemis klassik falsafasining yirik vakili Immanuel Kant o‘zining amaliy aqlga doir qarashlarida yozganidek, insonni yovuzlik va jinoyatdan qaytaruvchi eng kuchli hamda murosasiz omil bu uning ichidagi muqaddas axloqiy qonundir [2]. Agar huquqiy normalar, konstitutsiyaviy qoidalar insonning ichki e’tiqodi, vijdoniy ehtiyoji va dunyoqarashiga aylanmas ekan, u qog‘ozda qoluvchi, real hayotga ta’sir qilmaydigan quruq

DOI: 10.65322/j.srd.03172026.28

deklorativ qoidaga aylanib qoladi. Huquq sotsiologiyasi nuqtai nazaridan yondashganda, huquqiy ong jamiyat ma'naviy salohiyatining va madaniy yuksalishining o'ziga xos ob'ektiv o'lchovidir. Biz barpo etayotgan demokratik-huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatida qonunga rioya qilish davlat majburlovidan qo'rqish hissiga emas, balki "Men boshqa insonlarning haq-huquqini, erkinligini va qadr-qimmatini o'zimniki kabi hurmat qilaman" degan yuksak ma'naviy-gumanistik tushunchaga tayanishi lozim [3]. O'zbekiston sharoitida huquqiy ongning tizimli o'sishi korruptsiya, byurokratiya, ijtimoiy loqaydlik va boshqa ma'naviy inqirozlarni ildizi bilan bartaraf etishning eng samarali va fundamental sotsiomadaniy qurolidir [4].

Muhokamalar. Tarixiy-falsafiy manbalarda, xususan, Sharq ijtimoiy-falsafiy tafakkurida qonun ustuvorligi hamda ma'naviy-axloqiy poklik hech qachon bir-biridan ajratilmagan, aksincha, uzviy bir butunlikda tasvirlangan. Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy o'zining dunyoga mashhur "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyat taraqqiyotini va odamlarning baxt-saodatga erishishini uning adolatli qonunlari hamda shahar a'zolarining yuksak ma'naviy-intellektual fazilatlari bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lagan [5]. Forobiyning fikricha, davlat qonunlari adolat tamoyillariga va xalqning ma'naviy ehtiyojlariga mos kelgandagina u muqaddas va hayotbaxsh sanaladi hamda hamma unga chin dildan amal qiladi. Shuningdek, Alisher Navoiy o'zining ijtimoiy-falsafiy asarlarida adolat va qonuniylikni davlat hamda jamiyatning bosh ustuni deb hisoblaydi. Navoiyning fikricha, "Adolat – bu har bir narsani o'z o'rniga qo'yishdir", bu esa bugungi huquqiy til bilan aytganda, har bir fuqaroning huquqi ta'minlanishi demakdir. G'arb falsafiy maktablarida ham huquqiy davlat qurishda huquqiy ongning ahamiyati juda yuqori baholangan. Georg Vilgelm Fridrix Gegel o'zining mashhur "Huquq falsafasi" asarida huquqni inson erkinligining ijtimoiy borliqdagi eng oliy va ob'ektiv namoyon bo'lish shakli sifatida talqin qiladi [6]. Nemis huquqshunosi Rudolf fon Jering esa huquq uchun kurashni shaxsning o'z qadr-qimmatini saqlash va ma'naviy yuksalishi deb hisoblaydi. Zamonaviy sotsiomadaniy va falsafiy yondashuvlarda esa huquqiy ong faqatgina qonunlar to'plamini yodlash emas, balki har bir insonning tug'ma huquq va erkinliklarini tan olish hamda ularni ijtimoiy qadriyat sifatida ardoqlashga qaratilgan umuminsoniy "huquq madaniyati" sifatida talqin etilmoqda [7]. Bizning chuqur ilmiy tahlillarimizga ko'ra, huquqiy ong jamiyat ma'naviy yuksalishida quyidagi fundamental va ijtimoiy funksiyalarni muvaffaqiyatli bajaradi:

1. Integratsiyalash va konsolidatsiyalash funksiyasi: Turli ijtimoiy, milliy, diniy va professional guruhlarni yagona ijtimoiy adolat, tenglik va taraqqiyot g'oyasi atrofida mustahkam birlashtiradi.
2. Preventiv va profilaktik funksiya: Jamiyatda kelib chiqishi mumkin bo'lgan huquqbuzarliklar, jinoyatlar va keskin ijtimoiy ziddiyatlarni axloqiy-huquqiy tarbiya hamda profilaktika vositasida o'z vaqtida bartaraf etadi.
3. Gumanistik va sotsializatsiyalash funksiyasi: Har bir shaxsda o'z shaxsiy huquqlarini jasorat bilan himoya qilish ko'nikmasini shakllantirish bilan birga, boshqa shaxslar va davlat oldidagi ma'naviy-huquqiy mas'uliyatini ongli anglash hissini tarbiyalaydi [8].

Xulosalar. Amalga oshirilgan ko'p qirrali ilmiy tadqiqotlar, falsafiy tahlillar va muhokamalar asosida quyidagi fundamental xulosalarni bayon etish mumkin:

1. Jamiyat taraqqiyoti, uning barqaror xavfsizligi va tizimli ma'naviy yuksalishi to'g'ridan-to'g'ri huquqiy ong va huquqiy madaniyat darajasi bilan belgilanadi. Kuchli ma'naviy poydevor huquqiy ongni ichki e'tiqod darajasiga ko'tarsa, yuksak huquqiy ong ma'naviy qadriyatlarning ijtimoiy hayotga real va amaliy tatbiq etilishini ta'minlaydi.
2. Huquqiy nigilizm va huquqiy loqaydlikka barham berish hamda fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish jarayoni faqatgina qonunlarni o'rgatish yoki ma'muriy bosim o'tkazish bilan cheklanmasdan, balki ularni yosh avlod qalbiga, dunyoqarashiga oliy ma'naviy qadriyat, hayotiy ehtiyoj sifatida singdirish orqaligina o'zining ijobiy natijasini berishi mumkin.

Ta'lim sohasida: Maktabgacha ta'limdan boshlab to oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda quruq qonun darslaridan voz kechib, huquqiy ong va axloqiy normalarni uyg'unlikda

DOI: 10.65322/j.srd.03172026.28

(keyslar, interaktiv o‘yinlar, hayotiy misollar orqali) o‘rgatuvchi “Huquq va Axloq Sinergiyasi” nomli yangi avlod darsliklari va o‘quv dasturlarini yaratish hamda amaliyotga tatbiq etish.

Media makonida: Zamonaviy axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, YouTube, Instagram) va OAV imkoniyatlaridan keng foydalangan holda fuqarolik burchi, ijtimoiy adolat, korruptsiyaga murosasizlik va qonunga hurmat g‘oyalarini yoshlarbop tilda targ‘ib qiluvchi innovatsion ijtimoiy media-kontentlar, qisqa metrajli filmlar va ijtimoiy roliklar tayyorlash tizimini davlat granti asosida yo‘lga qo‘yish.

Mahalla tizimida: Fuqarolik jamiyati institutlari hamda mahalla tizimi qoshida “Adolat va ma’naviyat xonasi” tashkil etish, u yerda aholining, ayniqsa, muammoli va ishsiz yoshlarning huquqiy-ma’naviy savodxonligini tizimli oshirish bo‘yicha interaktiv bepul maslahat loyihalarini yo‘lga qo‘yish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kant I. Kritika prakticheskogo razuma. – Moskva: Mysl, 1997. – S. 85-90.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. // Tanlangan asarlar. – Toshkent: Xalq merosi, 1993. – 224 b.
3. Gegel G.V.F. Filosofiya prava. – Moskva: Mysl, 1990. – S. 94-102.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: Tasvir, 2022. – 416 b.
5. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. // Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. – Toshkent: Fan, 2001. – J. 14. – 54-62 b.
6. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
7. Saidov A.H. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimi // Demokratlashtirish va inson huquqlari. – Toshkent, 2021. – №3. – B. 12-18.
8. Legal Consciousness and Social Justice // Journal of Social Philosophy. – London, 2024. – Vol. 55, Issue 2. – pp. 145-159. URL: https://www.jsocialphilosophy.org/article/2024 (Murojaat sanasi: 05.05.2026).